

PAPER DETAILS

TITLE: TEZHIB SANATINDA TERMINOLOJI

AUTHORS: Fatma iek DERMAN

PAGES: 116-124

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1407111>

TEZHİB SANATINDA TERMİNOLOJİ

Prof. Dr. Fatma Çiçek **DERMAN**

ÖZET

Istılah ve *tâbir* (Arabça), *deyim* (Türkçe), *terim* (Fransızca) kelimeleri eş anlamlı olup bunun ilmine *terminoloji* denilir. Sanat ve meslek kollarının özel kelimelerine verilen isimlerdir.

İstılahların en önemli özelliklerinden biri, sanat veya bilim kavramına tek karşılık olmasıdır. Terimlerin anlamları sabittir ve yoruma açık değildir. Bunlar, aynı işi gören kimselerin üzerinde anlaştıkları, ama bu işin dışında olanların ancak sorarak öğrendikleri sözlerdir.

Tanzimat'dan sonra Batı dünyasından gelen Fransızca kavram ve terimler Türk diline girmeye başlamıştır. Bunu önlemek amacıyla 1913 yılında *Maarif-i Umumiye Nezâreti* tarafından, *Istılâhat-i İlmiyye Encümeni* adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Batı kaynaklı terimlere Türkçe karşılıklar bulmak gayesiyle çalışmaya başlayan cemiyet uzun süreli olmamıştır.

Aynı zaman diliminde, Medresetü'l-Hattâtîn hocası olan mücellid ve müzehhib Bahaddin Efendi vasıtasıyla, nesilden nesile devam edegelen ve yazıya geçirilmemiş olan pek çok deyim de doğru şekilde günümüze ulaşmıştır. Bu iki kanaldan gelen ıstılahlar, örneklerle makalede anlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, meslek, ıstılah, terminoloji

ABSTRACT

TERMINOLOGY IN ILLUMINATION ART

The words *ıstılah* and *tabir* (Arabic), *deyim* (Turkish), *terim* (French) are synonymous, and the science of this is called terminology. These are the names given to the special words of arts and professions.

One of the most important features of the reforms is that it is the only answer to the concept of art or science. The meanings of the terms are fixed and not open to interpretation. These are words that people who do the same work agree on, but those outside of this work only learn by asking.

After Tanzimat (Imperial edict of reorganization), French concepts and terms coming from the Western world began to enter the Turkish language. In order to prevent this, a community was established in 1913 by the *Maarif-i Umumiye Nezâreti* (Ministry of Education) under the name of *Istılâhat-i İlmiyye Encümeni* (Science Reform Council). The association, which started working to find Turkish equivalents of western terms, did not last long.

In the same time period, many idioms that continued from generation to generation and which were not written, have survived to the present day by means of the bookbinder and illuminator Bahaddin Efendi, who was a teacher of *Medresetü'l-Hattâtîn*. The reforms coming from these two channels are explained in the article with examples.

Keywords: Art, profession, term, terminology

Tâbirleri ve kavramları düşmana kaptırmak,
mevzileri kaptırmak kadar tehlikelidir.
Seyyid Ahmed Arvâsî

Istilah ve tâbir (Arabça), *deyim* (Türkçe), *terim* (Fransızca) kelimeleri eş anlamlı olup bunun ilmine *terminoloji* denilir. Sanat ve meslek kollarının özel kelimelerine verilen isimlerdir.

Fransızca'da mevcut *term* (le terme) kelimesinden esinlenerek, Türkçe'deki *dermek* fiilinin eski şekli olan *termek*den terim kelimesi türetilmiştir.

İstilahların en önemli özelliklerinden biri, sanat veya bilim kavramına tek karşılık olmasıdır. Terimlerin anlamları sabittir ve yoruma açık değildir.

Koltuk tezhibi, muska koltuk, kıl kalem ve uzun nokta gibi istilahlar nesilden nesile devredilerek kullanılır ve üzerinde yorum yapılmaz. Terimler, aynı işi gören kimselerin üzerinde anlaştıkları, ama bu işin dışında olanların ancak sorarak öğrendikleri sözlerdir.

Yirminci asrın başından itibaren gerek Arapça ve Farsça, gerekse Tanzimat'dan sonra Batı dünyası ile daha gelişen temaslar neticesinde Fransızca kelimeler, kavram ve terimler Türk diline girmeye başlamıştır. Bunun ilerde daha zor durumlar meydana getirmesini önlemek amacıyla 1913 yılında *Maarif-i Umumiye Nezâreti* tarafından, devrin tanınmış şahsiyetlerinden meydana getirilen *İstilahat-ı İlmiyye Encümeni* adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Bu şahıslar içinde sanat istilahları üzerine en çok çalışma yapan Celâl Esad Arseven'dir (1875-1971) ve bu sıralarda Kadıköy Belediye Dairesi müdürü olarak görev yapmaktadır. Sanat tarihçisi, ressam ve yazar olan Arseven, 1920 yılında Sanâyî-i Nefise Mektebi'ne hoca tâyin edilmiştir.

İstilahat-ı İlmiyye Encümeni, Batı kaynaklı terimlere Türkçe karşılıklar bulmak üzere İstanbul'da kurulmuş ve çalışmaya başlamıştır. Ancak bu cemiyet, kuruluşundan yaklaşık bir yıl sonra I. Dünya savaşının çıkması ve üyeler arasında ciddi görüş ayrılıkları bulunması sebebiyle kendiliğinden dağılmıştır.

İstilahat-ı İlmiyye Encümeni Âzâları¹

(1913-1914 tarihleri arasında faaliyet gösteren 26 kişilik bu heyet üyelerinin doğum ve ölüm tarihleri de ilâve edilmiştir)

Mahmud Esad {1856-1918} (Başkan, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi reisi)

İbrahim Aşkî {Tanık, 1874-1977} (Bahriye emeklilerinden)

Ahmed Naim {Babanzâde, 1872-1934} (Maarif Nezâreti Telif ve Tercüme Dairesi üyelerinden)

Esad Şerefeddin (Dârülfünun muallimlerinden)

Ağaoğlu Ahmed {1869-1939} (Dârülfünun muallimlerinden)

Besim Ömer Paşa {Akalın, 1862-1940} (Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ikinci başkanı)

Celâl Esad {Arseven, 1875-1971} (Kadıköy Belediye Dairesi müdürü)

Celâl Sâhir {Erozan, 1883-1935} (Türk Bilgi Derneği başkanı)

Hasib (Ticaret ve Ziraat Nezâreti ziraat umumî müfettişi)

Hulûsi (Dârülfünun muallimlerinden)

Hâlid Ziya {Uşaklıgil, 1865-1945} (Dârülfünun muallimlerinden)

Rıza Tevfik {Bölükbaşı, 1869-1949} (Karantina Meclisi üyelerinden, filozof)

Rauf Yektâ Bey {1871-1935} (Babîâlî Dîvân-ı Hümayun Kalemi Tesvîd ve Tebyîz Şubesi müdür yardımcısı)

Sâlih Zeki {1864-1921} (Dârülfünun umum müdürü)

Sabri (Mülkiye Baytar Mekteb-i Âlisi muallimlerinden)

Âlî (Ticaret ve Ziraat Nezâreti Ticaret umum müdürü)

Ziya {Gökalp, 1876-1924} (Dârülfünun muallimlerinden)

Kemal Cenab {Berksoy, 1875-1949} (Dârülfünun muallimlerinden)

Mehmed Cemil (Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Merkez Şubesi müdür vekili, binbaşı)

Muhammed Hamdi {Yazır, 1878-1942} (Medresetü'l-kudât ve Medresetü'l-vâzîn müderrislerinden)

Mehmet Ali Aynî {1869-1945} (Dârülfünun muallimlerinden)

Mehmet Fatih {Gökmen, 1877-1955} (Rasadhâne-i Âmire müdürü)

Mehmed Fuad {Köprülüzâde, 1890-1966} (Dârülfünun muallimlerinden)

¹ Abdullah Uçman, "İstilahat-ı İlmiyye Encümeni", *İslâm Ansiklopedisi* c. 19, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1999, s. 208

Mazhar Hüsni (Dârülfünun Ulûm-ı Tabîiyye ve Riyâziyye şubeleri müdürü)

Mahmud (Maarif Nezâreti Tedrîsât-ı Âliye İkinci Şube müdürü)

Süleyman Nutkî {1854-1924} (Bahriye Kaymakam emeklilerinden, Osmanlı Kaptan ve Makinistler Cemiyeti reisi)

İstılâhat-ı İlmiyye Encümeni'nin 18 maddeden ibâret olan tâlimatnâmesini incelediğimizde, ıstılâhların nasıl bir yol takip edilerek ve hangi esaslar dikkate alınarak hazırlanmış olduğu, son üç maddede belirtilmiştir.² Ancak kullanılan kelimeler, bir asır öncesine ait olduğu için, günümüz Türkçesine uygun hâle getirmek lüzumunu duyduk.

Madde 16

Asılları Fransızcadan alınmakta olan ıstılâhatın mukabillerini tayinde evvelâ o ıstılâh için lisanımızda bir karşılık bulunmuş ve kullanılmış olup olmadığı araştırılacak ve mevcut ise o ıstılâhın ihtiyacât-ı hâzırayı temin edebilip edemediği tedkik olunarak muvâfakatı takdirinde aynen kabul edilecektir. Bir ıstılâhın Türkçede muhtelif mukabilleri var ise bunlardan en münasibi alınacaktır. O ıstılâh için Türkçede mevzu bir mukabil yok ise veya mevcut olup da gayr-ı muvafık olduğu tahakkuk ederse aile-i ıstılâhata, mânâyı maksûda ve âheng-i lisana tevfikân ve re'sen mukabil bir ıstılâh vaz' edilecektir. Mâmâfih icâbı hâlinde ıstılâhat-ı kadîmede ta'dilât yapılabilir.

Maddenin sadeleştirilmiş şekli: Asılları Fransızcadan alınan ıstılâhların karşılığını bulmak için evvelâ o ıstılâhın Türkçede karşılığı olup olmadığı araştırılacak ve var ise o ıstılâhın şimdinin ihtiyâçlarını karşılayıp karşılamadığı incelenecek ve uygun bulunduğu takdirde aynen kabul edilecektir. Bir ıstılâhın Türkçede birçok karşılığı varsa bunlardan en münasibi alınacaktır. O ıstılâh için Türkçede bulunan bir karşılık yoksa veya olup da uygun görülmediği anlaşılırsa, terimler topluluğuna istenilen mânâya ve lisan ahengine uyan karşı bir ıstılâh konulacaktır. Gerektiğinde eski ıstılâhda değişiklik yapılabilir.

² Abdullah Uçman, "İstılâhat-ı İlmiyye Encümeni", Tarih ve Toplum Dergisi / 239, Kasım 2003, s. 16

Madde 17

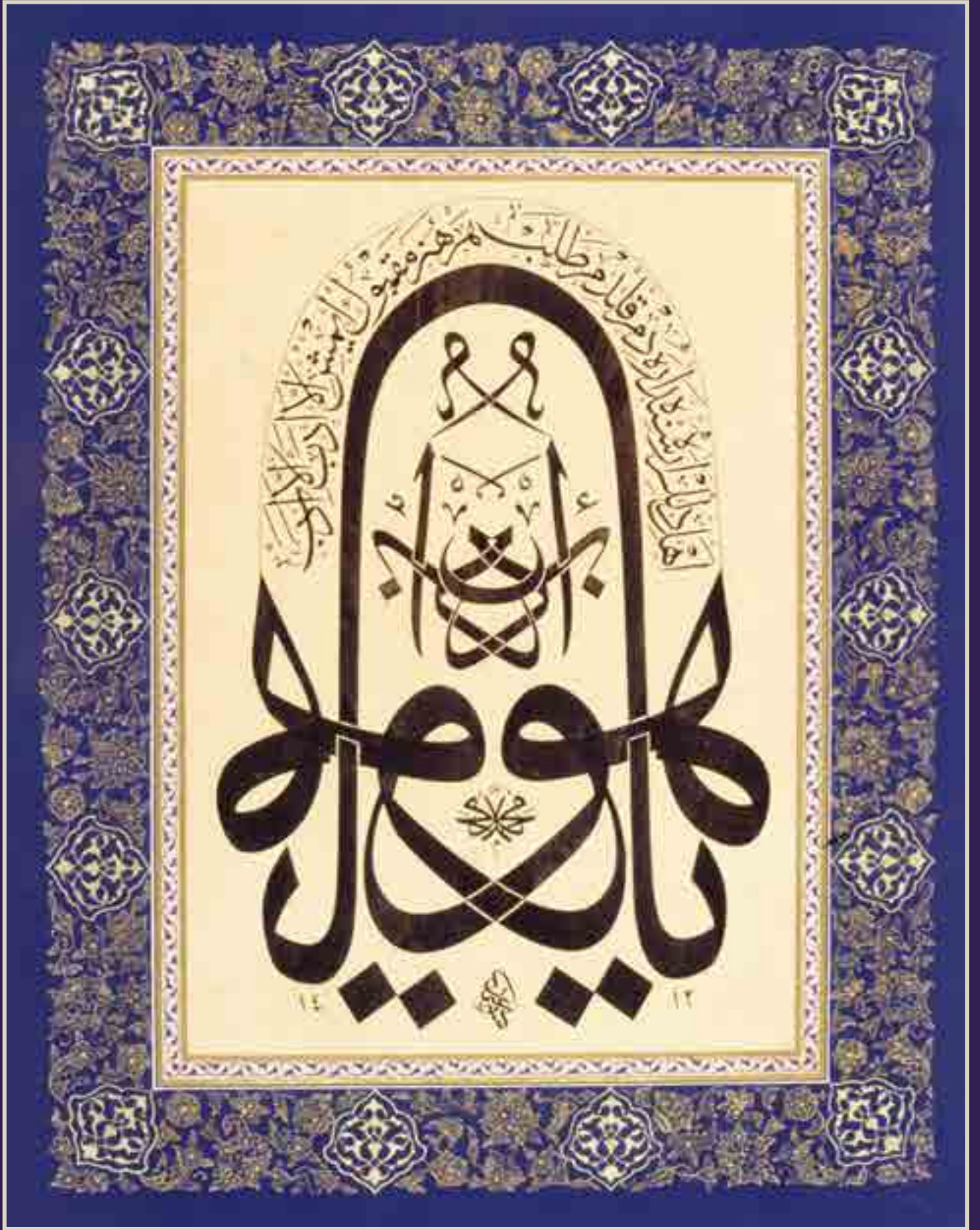
Âzâ; encümen kâtibi tarafından verilecek fişleri ictimâ zamanının hâricinde tedkik ve ihzâra mecbur olup bu suretle mukabilleri yazılacak ıstılâhat ve muhâbir âzâ tarafından vürûd edecek mütalâat; ictimâ günleri evvel-emirde şubelerde tedkik olunarak gerek kabule şâyân olduğuna karar verildiği, gerek kabulü hakkında şubeye mensup âzâ arasında mübâyenet-i efkâr husûl bulduğu takdirde bu fişler takımıyla hey'et-i umumiyye arz olunur.

Maddenin sadeleştirilmiş şekli: Üyeler, encümen kâtibi tarafından verilecek fişleri toplantı zamanı haricinde inceleyip hazırlamaya mecburdurlar. Bu suretle karşılıkları yazılacak ıstılâhlar ve bunları toplayan âzâ tarafından getirilecek görüşler, toplantı günlerinde ilk iş olarak şubelerde incelenerek gerek kabule uygun olduğuna, gerekse kabulü hakkında âzâlar arasında fikir ayrılığı hâsıl olduğu takdirde, bu fişler takımıyla umumi heyete arz olunur.

Madde 18

Şubelerce vaz' ve tayin edilen ıstılâhatın kesb-i kat'iyet edebilmesi hey'et-i umumiyyenin kabulüne mazhar olmasına mütevakıftır. Binâenaleyh şubelerce neticelendirilen veyahut mübâyenet-i efkâr sebebiyle kat'i bir şekil alamayan bilcümle ıstılâhat hey'et-i umumiyyede okunarak ya aynen veyahut ba'de'l-müzâkere bi't-ta'dil kabul olunur. Bir ıstılâh hakkında ait olduğu şube ile hey'et-i umumiyye arasında hâsıl olacak ihtilâf ıstılâhın cihet-i ilmiyesinden münbais ise şubenin mütalâası ve ihtilâf cihet-i lisanîyesine taallûk ediyor ise hey'et-i umumiyye ekseriyetinin re'yi râcihtir. Ve bu suretle kesb-i kat'iyet eden fişlerin zirî mühr-i resmî ile tasdik ve encümen kâtibine tevdi edilir.

Maddenin sadeleştirilmiş şekli: Şubelerce konulan ve seçilen ıstılâhatın kesinleşmesi, umumi heyetin kabulünden geçmesine bağlıdır. Binâenaleyh şubelerce neticelendirilen veyahut fikir ayrılıkları sebebiyle kat'i bir şekil alamayan ıstılâhların hepsi, umumî heyette okunarak ya aynen veyahut müzakereden sonra değiştirilerek kabul olunur. Bir ıstılâh hakkında ait olduğu şube ile umumî heyet arasında meydana gelecek anlaşmazlık, ıstılâhın ilmi cihetinden doğuyorsa şubenin inceleme sonunda vardığı kanâat ve dil bakımından görüş ayrılığı varsa, umumî heyet ekseriyetinin

"Edeb Ya Hû"

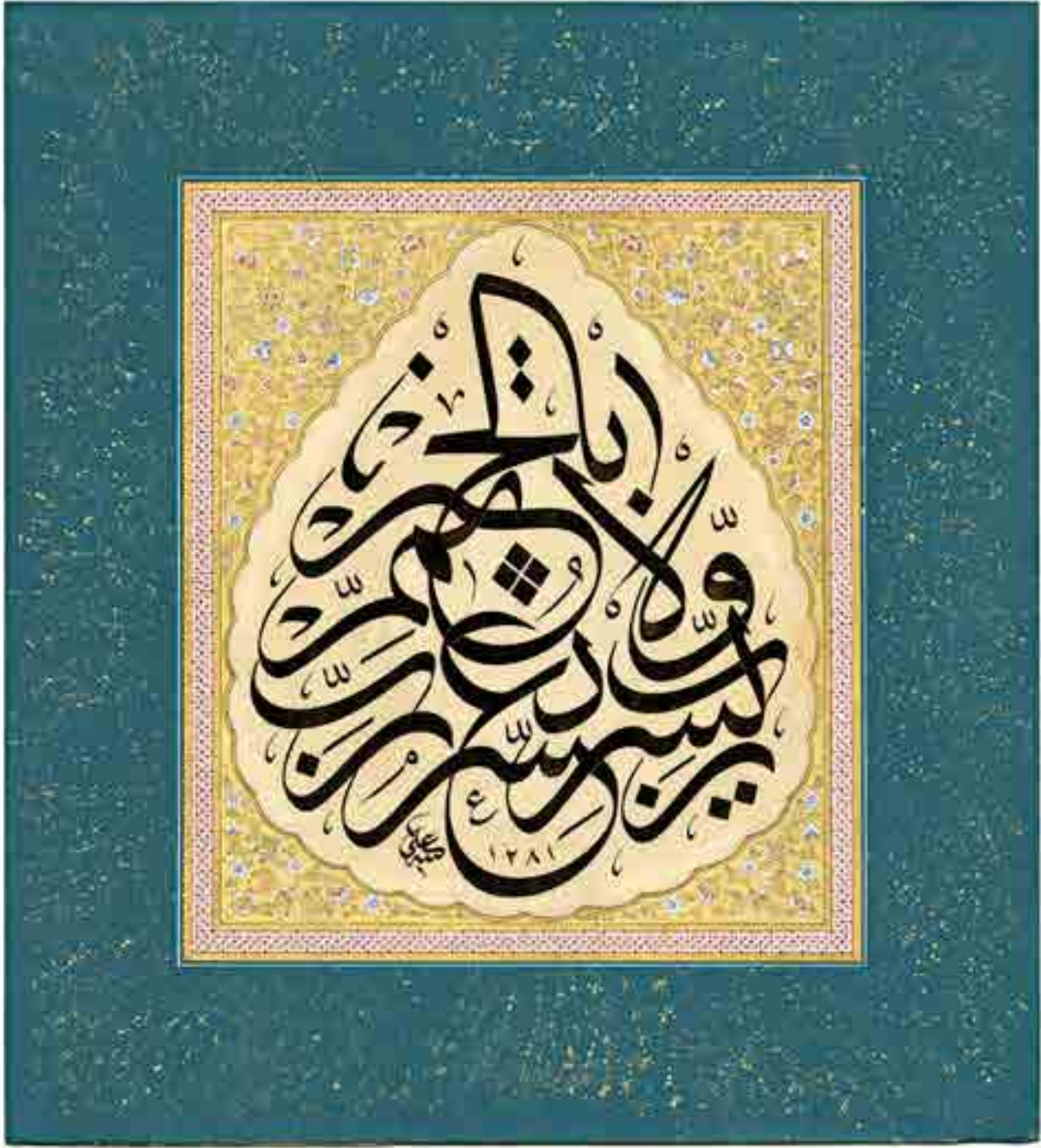
Hattatı: Osman Özçay

Tezhibi: F.Çiçek Derman, halkârî

Hattatı: Hacı Nazif Bey
Tezhib: F.Çiçek Derman, zemini boyalı
halkârî

“Bu da Geçer Ya F
Hattatı: İsmail Ha
Altunbezer
Tezhib: F.Çiçek D
tahrirli halkârî

Hattatı:
Cırcırlı
Ali Efendi

reyi tercih edilir. Bu suretle kesinlik kazanan fişlerin altına resmî mühür ile tasdikde bulunulur ve encümen kâtibine verilir.

Arseven'in sanat terimleri ile ilgili ilk yayını 1908 tarihini taşıyan *İstılâhat-ı Mimârîye*'dir. Bu kitapta sanat ve zanaatla uğraşan kimseler kaynak olarak alınmış olup *İstılâhat-ı İlmiyye* Encümeni çalışmaları evveline aittir.

Celâl Esad Bey, 1914 yılında: *Sanâyi-i Nefîsede Mevcud Kelimât ve Tâbirât İçin Vaz'u Tedvini Tensib Olunan İstılâhat Mecmuası*'nı neşretmiştir. Eserin adını bugünkü mânâsıyla söylememiz gerekir; Güzel Sanatlarda mevcut kelimeler ve deyimler için konulup kullanılması uygun görülen terimler derlemesi.

1926 yılında ise yine Celâl Esad Bey tarafından hazırlanan, *Fransızcadan Türkçeye ve Türkçeden Fransızcaya Sanat Kâmusu* isimli yayını bulunmaktadır. Daha sonra da beş cildlik *Sanat Ansiklopedisini* (1943-1952) yayımlamıştır.

Bu geniş kapsamlı eserin hazırlanma safhasında, Arseven'in Hattat Necmeddin Okyay (1883-1976) ile irtibat hâlinde olduğunu, özellikle kitap sanatları konularında Necmeddin hocanın görüşlerine başvurduğu, Okyay'ın metrûkatında bulunan belgelerden anlaşılmaktadır.

Nitekim *Sanat Ansiklopedisi*nin önsözünde Arseven de bu hususu belirtmiştir: “Kitabın basımından evvel, Güzel Sanatlar Birliğinde teşekkül eden bir heyete ve sonra da Güzel Sanatlar Akademisi'nde bu husus için toplanan muallimler heyetine arz etmiştim. Kitapdaki terimler bu iki heyet tarafından okunarak bazı tadilâtla kabul edilmiş ve kitap bu suretle hazırlanmıştır.”³

Hem Medresetü'l-Hattâtinde (1915-1925), hem de Hattat Mektebi ve Şark Tezîni Sanatlar Mektebi'nde (1925-1936), daha sonra da Güzel Sanatlar Akademisi, Türk Tezînatı Şubesi'nde (1936-1939) hocalık yaparak pek çok öğrenci

yetiştiren Bahaddin Tokathlıoğlu (1866-1939), babası Nuredin Efendi'nin Vezneciler'deki Müzehhibler Çarşısında açtığı dükkanda yetişmiştir. Tokatlı olan Nureddin Efendi'nin vefatından sonra da oğlu Bahaddin Efendi burayı devam ettirmiştir. Çocukluğundan itibaren bu muhitte bulunan ve zamanın değerli sanat erbâbının sohbetlerini dinleyerek büyüyen, sanat görüşlerine şahid olan genç Bahaddin, bu meclislerde kullanılan sanat ıstılahlarını hafızasına almıştır. Bu hususiyetini yakından bilen ve takdir eden de en yakın arkadaşı Necmeddin Okyay'dır.

Necmeddin Hoca'nın ortanca oğlu Sami Necmeddin (1911-1933), mücellid ve müzehhib Baha Efendi'ye hem Şark Tezîni Sanatlar Mektebi'nde, hem de hocasının Vezneciler'deki atölyesine devamla, tezhib sanatını ve ruganî kabîmâlini lâyıkıyla öğrenmiştir. Babasının tavsiyesi üzerine, Bahaddin Tokathlıoğlu'ndan aldığı dersler sırasında, tezhib ve cild sanatıyla ilgili olarak onun kullandığı eski ıstılah ve tâbirleri tesbit etmiştir. Nesilden nesile devam edegelen ve yazıya geçirilmemiş olan pek çok deyim, böylece doğru şekliyle günümüze ulaşabilmiştir. 1931-1932 yıllarında yayımlanan bu tesbit, Sami Necmeddin'in kitap sanatları tarihine kazandırdığı mühim bir hizmettir.

Ancak bu ıstılahlar, sadece isim olarak not edilmiş, karşılığında hiçbir açıklamaya yer verilmemiştir. 2009 yılında bu notlar tarafımdan değerlendirilerek hem açıklamaları yazılmış, hem de daha genişletilerek yayımlanmıştır.⁴ Tâbirlerin açıklaması verilirken, bütün özelliklerinin tek bir cümle içinde belirtilmesine dikkat edilmiştir. Merhum Hocamız Necmeddin Okyay'dan Derman koleksiyonuna intikâl eden belgeler içinde, 171 tâbir bulunmaktadır:

Tezhibin Envâi ve Tezhib İstılâhatı: 52 tâbir
Cild ve Kabların Envâi: 11 tâbir
Kab İstılâhatı: 31 tâbir
Mücellid Âlâtı: 29 tâbir
Ebrû: 4 tâbir
Âhar İstılâhları: 11 tâbir
Boya: 33 tâbir

4 F. Çiçek Derman, “Tezhip Sanatında Kullanılan Terimler, Tâbirler ve Malzeme” A. R. Özcan (Ed.) *Hat ve Tezhip Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 525-535

3 Celâl Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1983, s. 6.

Tezhibin Envâr

Müzehhib, tezhib, halkâr = halkârî, tahrirli halkâr, pesend, perdaht = perdah, şikaf, şükûfe, zer-endûd, zer-ender-zer, zer-eşşan, minyatür, tarrah, renk-zen, musavvir.

Tezhib Istilâhatı

Hatâyî, penç, rûmî, sarılma rûmî, ayırma rûmî, dendan, tığ, bulut, yaprak, zencirek, üçiplik rûmî, dal, sap, iplik, yaprak demeti, kavuşma yaprak, levhâî başlık, düz levha, iğne perdahı, kubbe levha, hâşiyeli levha, sûrebaşı, gül, cüz gülü, hı-zib gülü, cedvel, kuzulu cedvel, kuzu, cetvel çekmek, tahrir çekmek, nokta, halezon, pençhâne, şeşhâne, geçmeli nokta, mücevher nokta, iklîl.

Cild ve Kabların Envâr

Mücellid, cild, cilbend, zer-dûz, şemse cild = şemse kab = şemseli kab, ayırma şemse, sıvama şemse, yapışdırma şemse, üstten ayırma şemse, yazma şemse = yazma kab, ruganî kab = lake = lak = edirnekârî, yekşah.

Kab Istilâhatı

Mikleb, sertâb, köstek, acem kösteği, dib, mahat, mahat payı, şîrâze, kulak, yan kağıdı, hâtîme, ketebe, zencirek, soğuk iplik, şemse kalıbı, göbek, sadberk = serbek = selbek, köşe, iç köşe, dış köşe, mahfaza, körük, torba, şerid, su, parça su = kesme su, yekpâre su, taslak, taslamak, deri tıraşı, pahını almak, pah.

Mücellid Âlâtı

Zencirek demiri, nokta demiri, yekşah demiri, iğne perdahı demiri, bıçkı, somaki, cedvel ucu = perkâr ucu, cedvel kalemi, zer-mühre, damar mühre, tırnak mühre, çiriş, tutkal, balık tutkalı, mingale, perkâr, fırça, gönye, vernik = rugan, gıldırığ, cendere, su cenderesi, sakal, lika, yasdık, açık tah-tası, çift dikiş, tek dikiş, dest-seng.

Ebrû

Hatip ebrûsu, battal ebrûsu, taraklı ebrû, somaki ebrû.

Âhar Istilâhları

Âhar, mühre, çakmak mühre, cam mühre, mühre tahtası, âharlı kâğıd, akkâse kâğıd, vassâle kâğıd, çifte âharlı, nişasta âhari, yumurta âhari.

Boya

Mürekkeb, lâl mürekkeb, surh, gülbahar, lök, bedahşî lâciverd, lâhur, foya, yeşil altun, sarı altun, gümüş, yaldız, avadanlık, mekke toprağı, zar, deste, tefe, tirşe, mişek, orta, aşkı (ışık), hokka, divit, lika, kalemtraş, nevregen, oyma, kâğıd oyma, deri oyma, beynessütür, dişi oyma, erkek oyma, Fahri oyması.

Farklı isimlerle kullanılan ve terim kargaşasına sebep olan istilâhlardan birkaç örnek vererek, konuya açıklık getirmek istiyorum: Hem sanat tarihçisi, hem de sanat uygulayıcısı kimliğimle bu sıkıntıyı bizzat yaşayan biri olarak; aynı motif veya desen için farklı terimler kullanılmasının, bilhassa öğrencilik yıllarında ne büyük zorluklara sebep olduğunu belirtmeliyim.

Hatâyî: kasımpatı , nar çiçeği , şakayık , çiçekli arabesk , palmet çiçeği, islîm-i hutâyî

Tam yedi farklı isimle adlandırılan bu motif, bir çiçeğin dikine kesitinin üslûplaştırılmasıyla meydana getirilir. Bezeme sanatımızın her devrinde çok beğenilmiş ve pek çok çeşidi uygulanmıştır.

Türk Çini Sanatı kitabı, giriş kısmındaki bir paragrafı aynen okuyorum: “Kitabımda anlam bakımından yanlış değerlendirilen “rûmî” ve “hatâyî” terimleri yerine, uluslararası kullanışa daha uygun düşen “arabesk” ve “çiçekli arabesk” terimlerini kullanmayı uygun buldum.”⁵

İşte bu Batıya uymak, tâbi olmak ve onun gibi düşünmeye kendimizi mecbur hissetmek, bizim en zayıf tarafımızdır. Bu zâfiyet, Türk tezyîni motiflerine verilen isim gibi diğer sahalarda da millî benliğimize büyük darbeler vurmuştur.

⁵ Gönül Öney, *Türk Çini Sanatı*, Yapı ve Kredi Bankası Kültür Hizmeti Yayınları, İstanbul 1976, s. 7

Hattatı: Hulûsi
Yazgan
Tezhib: F.Çiçek
Derman, halkârî

Tarama halkârî
sülûn kuşu

Rûmî motifi için de durum farklı değildir: İslîmî, *selçûkî*, *türkî*, rûmî, *lotus*, *yarım palmet arabesk*.

Rûmî motifine bu isim, Diyâr-ı Rum denilen Anadolu'nun eski ismi dolayısıyla verilmiştir. Benzer düşünceler sonucu, Orta Asya'dan beri bezeme sanatımızda zengin kullanım alanı bulan rûmî motifine Celâl Esad Arseven kitabında, *selçûkî* demiştir.⁶ Çünkü bu motifin en zengin ve güzel örneklerine Anadolu Selçukluları devri eserlerinde rastlıyoruz.

Türk tezyînatına ilgi duyan gazeteci Ebuzziya Tevfik Bey (1849-1913)'in de bu kargaşayı belki önlemek düşüncesiyle

6 Celâl Esad Arseven, "Bezeme", Sanat Ansiklopedisi, c. I, İstanbul 1983, s.238.

yazılarında, rûmî yerine *türkî* denilmesini teklif ettiğini to-
runu Ziyad Ebuzziya'dan (1911-1994) işitmiştik.

Arabesk⁷ teriminin, son derece hatalı bir şekilde rûmî ye-
rine kullanılması çok üzücüdür. Cumhuriyet döneminden
önce Türkçe'ye giren arabesk anlam olarak; "*karışık, girift,*
karmaşık" demektir ve sağlam çizim kuralları olan rûmî ile
hiç alâkası yoktur.

Bu girift tarzın Avrupalılarca arabesk ismiyle anılmasına
sebeep, Avrupa'ya İslâm memleketlerinden gelmiş, dolay-
siyle Araplara atfedilmiş olmasıdır. Celâl Esad Arseven'in
teklifiyle bu tarza *girift bezeme* dememiz daha doğru olur.
Buna çarpıcı bir örnek olarak şunu belirtmeliyim:

İslâm Ansiklopedisi'nde Çini maddesine "*Türkiye Çini*
Eserleri" başlıklı bir ilâve yapılmış ve bu bölüm Feyzullah
Dayıgil (1910-1949) tarafından yazılmıştır. Dayıgil, Türk
tezhib ve çini sanatının yeniden klasik çizgileriyle canlan-
masında büyük emeği olan muteber bir kişidir. Madde için-
de, rûmî kelimesi yanına parantez açılıp (arabesk) denmiş,
bazı rûmî kelimeleri de fark edilmediği için değiştirilme-
den kalmıştır. Feyzullah Beyin vefatından sonra basılan bu
madde, büyük bir ihtimalle ansiklopedi redaksiyon heyet-
tince yersiz bir müdahaleye uğramıştır.⁸

Habs-i nefes ifâdesi sadece hattatlar için değil, müzehhibler
için de geçerlidir. Nefes alıp verirken vücut sarsıldığı için
bilhassa tahrir çekerken nefes habsedilir.

Kâtî'a Arabça, ile *oygu* Türkçe olup aynı kağıt sanatını ifade
ederler. *Tezhib* ve *bezeme* eş anlamlıdır. Ancak *süsleme sa-*
natı denmemelidir. Rıfkı Melûl Meriç (1901-1964) ise *Nakış*
sanatı diyorsa da, benimsenmemiştir.⁹

Hâtîme, Arapça olup bitiş sayfası demektir. Bugün bunu be-
ğenmiyor, *kolofon* sayfası diyoruz. Neden? Arapça kökenli
bir kelime mutlaka terk edilecekse yerine Türkçe kelime ge-
tirilebilmeli, İngilizce değil.

7 Şemseddin Sami, Kâmus-ı Fransevî, İstanbul 1318, s. 126;
Ernst Kühnel, Die Arabeske, Wiesbaden 1949

8 Feyzullah Dayıgil, "Türkiye Çini Eserleri", İslâm Ansiklopedisi,
c. III, İstanbul (t.y.), s.433-435

9 Rıfkı Melûl Meriç, Türk Nakış San'atı Tarihi *Araştırmaları: 1*
Vesikalar, Ankara 1953

Hâşiye, metin dışındaki açıklayıcı ilâvelerin yazıldığı, sayfanın üç kenarında bırakılan boşluktur. Yüzyıllardır kullanılan bir ismi terk edip yerine *marj* denilmesini yadırgıyorum.¹⁰ Bunun yanında, mutlaka Türkçe kelime olmalı, diye *motif* yerine örge kelimesinin yerleştirilmeye çalışılması da bana ters geliyor. Motif artık Türkçeleşmiş bir kelime olup kabul edilmiştir.¹¹

Batılı sanat tarihçilerinden Julian Raby tarafından ortaya atılan *helezonî tuğrakeş üslûbu*, nedendir bilinmez, hemen bizdeki sanat tarihçileri tarafından kabul gören bir terimdir. Yıllardır bezeme sanatımızda *havalı* veya çift tahrir olarak bilinen bu ıstılah neden değiştiriliyor? Ayrıca XVI. yüzyılda tuğra çekenlere de *tuğrakeş* değil, *tevkî*, *tuğrai* veya *nişancı* adı verilmektedir.¹²

Julian Raby, 1520'ler: Bir Deneme Devri bahsini hazırlarken, yeni ıstılah teklifini şu sözlerle ispatlamaya çalışmıştır: “Üslûbun, Kanûnî Sultan Süleyman'ın tuğrasının zemininde çok başarılı kullanılmasından ötürü, bunu ‘helezonî tuğrakeş üslûbu’ olarak adlandırmayı öneriyorum.”¹³

Günümüzde hâlâ devam eden bu farklı isim kullanımı, zannımca daha uzun yıllar sürüp gidecektir.

Kaynakça

Arseven, C. E. (1983). *Sanat ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.

Atasoy, N. ve Raby, J. (1989). 1520'ler: Bir deneme devri. İznik içinde. İstanbul: Türkiye Ekonomi Bankası.

Ayverdi, İ. (2006). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Dayıgil, H. F. (t. y.). Türkiye çini eserleri. İslâm Ansiklopedisi içinde (Cilt. 3, s. 433-435). İstanbul.

Demiriz, Y. (1986). *Osmanlı kitap sanatında natüralist üslûpta çiçekler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Derman, F. Ç. (2009). Tezhip sanatında kullanılan terimler, tabirler ve malzeme. Ali Rıza Özcan (Ed.) *Hat ve Tezhip Sanatı* içinde (s. 525-535). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Derman, M. U. (1996). Sabancı Koleksiyonu'ndan dört hat şaheseri. *P Sanat-Kültür-Antika*, 1, 96-99.

Kühnel, E. (1949). *Die Arabeske: Sinn und Wandlung eines Ornaments*. Wiesbaden: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.

Meriç, R. M. (1953). *Türk nakış sanatı tarihi araştırmaları 1: Vesikalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Öney, G. (1976). *Türk çini sanatı*. İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Yayınları.

Şemseddin Sami. (1905). *Kâmus-ı Fransevî: Fransızcadan Türkçeye lügat kitab*. İstanbul: Mihran Matbaası.

Uçman, A. (1999). İstilahât-ı ilmiyye encümeni, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt. 19, s. 207-209). İstanbul: TDV Yayınları.

Uçman, A. (2003, Kasım). İstilahât-ı ilmiyye encümeni. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 239 (Özel Sayı), 10-18.

Derman Arşivi'nde bulunan belgeler

10 Yıldız Demiriz, Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslûbta Çiçekler, İstanbul 1986, s. 52-223

11 Celâl Esad Arseven, “Örge”, Sanat Ansiklopedisi, c. III, İstanbul 1966, s. 1575

12 M. Uğur Derman, “Sabancı Koleksiyonu'ndan Dört Hat Şaheseri”, *P Sanat-Kültür-Antika* / 1, 1996, s. 96-99

13 Nurhan Atasoy ve Julian Raby, “1520'ler: Bir Deneme Devri”, İznik, İstanbul 1989, s. 101